

**Proses Pembuatan Gambus Masyarakat Melayu Brunei Sabah  
The process of making the Sabah Malay Bruneian "Gambus"**

Abd Aziz Abdul Rashid  
Muzium Seni Asia, Universiti Malaya  
azizras@um.edu.my

**Abstract**

*Various modern music are an important part of Malay Bruneian ethnic in Sabah. Traditional gambus or oud is still practiced among the old and new generation. The Fiesta Gambus of Sabah has been celebrated for the 10<sup>th</sup> consecutive years, which consists of contests and performance. It has been observed that there are some factors of sociocultural dan economics influence in the preservation of gambus. Malay Bruneian ethnic in Sabah, are settled mostly in the west coast of Sabah, and from Kota Kinabalu to the town of Sipitang. The "life centre" of gambus is located at Papar District especially at the Bongawan town and surrounding area. The reason is the ability of the Malay Bruneian in producing gambus, its song and rythm, philosophy and their believe towards gambus. The Project of Clarifying Fact, under the Malaysian Museum Department focused to the process of making gambus; from the choosing of the tree, traditional making practices, believing during the process till the completion of the gambus. Today, the gambus maker still exists, from both old generation (60<sup>th</sup> years old and above) and young generation (below 40<sup>th</sup> years old). There have several gambus makers from the old generation and only one gambus maker from the young. This paper has documented four of the gambus makers, but one maker was chosen to reveal the process of making, the rest are referred as comparison especially in the making stage.*

**Abstrak**

Walaupun pelbagai muzik moden telah menjadi sebahagian penting daripada kehidupan masyarakat Melayu Brunei Sabah, namun seni permainan gambus masih lagi digemari oleh kalangan generasi lama dan baru. Setelah membuat pemerhatian terhadap Pesta Gambus Sabah yang diadakan saban tahun (yang mengandungi elemen pertandingan dan pertunjukan, kini telah memasuki tahun yang ke-10), terdapat faktor sosiobudaya dan ekonomi yang mempengaruhi kelestarian seni warisan gambus ini. Masyarakat Melayu Brunei Sabah mendiami sekitar pantai Barat Sabah iaitu dari Kota Kinabalu hingga ke Sipitang. Namun, "pusat kehidupan" gambus berada di daerah Papar khususnya di kawasan Bongawan dan sekitarnya. Salah satu daripada faktornya ialah kemampuan masyarakat Melayu Brunei menghasilkan sendiri seni gambus berkenaan iaitu alat muzik itu sendiri, irama dan senikata yang dihasilkan, falsafah dan kecintaan mereka kepada gambus. Projek Pengesahan Fakta Jabatan Muzium Malaysia telah memberi perhatian kepada proses pembuatan gambus iaitu dari aspek pemilihan pokok, kaedah pertukangan yang diamalkan, kepercayaan sehingga sebuah gambus dapat dimainkan. Sehingga kini masih terdapat beberapa pembuat gambus dari kalangan generasi tua (berusia 60 tahun ke atas) tetapi hanya seorang sahaja pembuat yang mewakili generasi muda (berusia di bawah 40 tahun). Empat orang pembuat gambus telah dirakam kaedah pembuatan mereka, tetapi hanya seorang sahaja yang dipilih untuk dipaparkan proses pembuatannya. Manakala tiga orang pembuat gambus yang lain dirujuk sebagai pembeding pada tahap-tahap pembuatannya.



Pelbagai bentuk gambus



## Latar Belakang

Secara ringkas, gambus yang dikenali juga sebagai 'ud, *barbat* atau *lute*, merupakan alat muzik bertali berasal dari Timur Tengah. Gambus yang dihasilkan oleh masyarakat Melayu Brunei Sabah lebih hampir kepada *barbat* sebagaimana yang dihasilkan oleh orang-orang Parsi. *Barbat* dibawa oleh orang-orang Parsi sejak abad ke-9 Masehi semasa perdagangan mereka dengan alam Melayu. Alat ini dimainkan semasa dalam perjalanan mereka yang jauh. *Barbat* juga dihasilkan dari sebatang kayu sebagaimana yang ditulis oleh Ella Zonis dalam bukunya bertajuk *Classical Persian Music* (1973:179). Kenyataan beliau adalah seperti berikut: "As early as the Sassanian period (224-651 A.D.) the Persians had a ud called barbat. The construction was different from that of the Arab lute since in the barbat, the body and the neck were constructed of one graduated piece of wood..." Gambus dihasilkan dengan cara mengeruk bahagian pokok berkenaan untuk dijadikan bahan yang boleh melantunkan bunyi.

Kawasan kajian yang dibuat adalah sepanjang pantai barat Sabah dari kawasan Kota Kinabalu di bahagian utara sehingga ke kawasan Sipitang di sebelah timur iaitu kawasan penempatan utama masyarakat Melayu Brunei di Sabah. Kawasan utama permainan gambus ini adalah di kawasan Papar yang meliputi perkampungan di sekitar pekan Papar (Kg Tengah, Kg Buang Sayang) Kimanis, Bongawan, Membakut, Beaufort, Lubok Weston, Pekan Weston, dan Sipitang.

Kertas kerja ini dibuat berdasarkan dapatan dari lapangan khususnya dari aspek proses pembuatannya di kalangan masyarakat Melayu Brunei Sabah. Penyelidikan dimulai pada Mei 2007 dan berakhir pada Julai 2009, sebagai Projek Pengesahan Fakta Sejarah, Jabatan Muzium Malaysia yang diketuai oleh Encik Kamaruddin bin Zakaria daripada unit Muzium Etnologi Dunia Melayu. Selain daripada itu, pendokumentasian proses pembuatan gambus Melayu Brunei Sabah ini belum pernah dilaksanakan oleh mana-mana pihak.

Usaha penyelidikan ini juga mendapat bantuan daripada Persatuan Masyarakat Brunei Sabah, iaitu sebuah badan bukan kerajaan yang menaungi pelbagai aktiviti sosio ekonomi, seni dan budaya. Salah satu usaha Persatuan ini dalam memulihara seni warisan gambus dan lain-lain kesenian ialah dengan penganjuran Pesta Gambus Sabah yang telah memasuki tahun kesepuluh dengan tema Gambus Instrumen Perpaduan. Bahkan, melalui Persatuan, pesta gambus ini telah dimasukkan dalam kalendar pelancongan Sabah.

Empat orang pembuat gambus tradisi Brunei telah dikenalpasti dan dirakamkan proses pembuatannya, namun tulisan ini akan memberi tumpuan kepada seorang pembuat sahaja iaitu Encik Tajul bin Munchi, berusia 68 tahun, dari Kampung Pimping, Membakut, Sabah. Beliau dipilih kerana masih mengekalkan ciri-ciri pembuatan gambus tradisi Melayu Brunei. Selain daripada itu, beliau juga:

1. boleh memainkan alat gambus, mengetahui nada tinggi dan rendah bunyi senar / tali
2. memiliki pengetahuan tentang falsafah dan seni gambus tradisi Brunei
3. dikenali umum sebagai pemain gambus
4. mahir dalam lagu-lagu tradisi Melayu yang berasaskan seni gambus terutama dalam rentak zapin iaitu dari aspek nyanyian dan tarian
5. memulakan semula tradisi bergambus setelah seni gambus hampir dilupakan pada tahun 1980an

## Sejarah Ringkas Gambus Brunei

Gambus dimainkan oleh masyarakat Melayu Brunei sejak dari kegemilangan Kesultanan Melayu Melaka iaitu pada abad keempatbelas. Alat berkenaan dibawa oleh pedagang Arab dan India bersama-sama barang dagangan mereka. Menurut sumber lisan yang diperolehi daripada Encik Awang Haji Masri bin Raub, alat ini telah dibawa bersama oleh rombongan DiRaja Johor ketika menghantar puteri Sultan Johor Temasik yang melangsungkan perkahwinannya dengan Sultan Brunei pada tahun 1363 Masehi. Sultan Brunei ketika itu, Awang Alak Betatar telah menukar nama kepada Sultan Muhammad Shah, iaitu nama Islam baginda. Baginda adalah pemerintah Islam pertama di Brunei dan telah menghantar utusan ke China pada tahun 1371 Masehi. Dalam catatan sejarah Dinasti Ming, nama baginda dicatatkan sebagai Mo-ha-mo-sha. Baginda mangkat pada tahun 1402 dan digantikan oleh Sultan Abdul Majid Hassan.

Satu sumber lain pula menyatakan bahawa alat muzik ini telah dibawa ke rantau Asia Tenggara oleh pedagang Arab bersama-sama dengan rombongan Sultan Sharif Ali (Sultan Brunei ketiga) ke Brunei. Pada masa itu, masyarakat tempatan telah mencipta beberapa buah lagu mengikut irama yang dimainkan oleh pedagang Arab.

### Gambus dan Masyarakat Melayu Brunei Sabah

Di Sabah, gambus sentiasa dikaitkan dengan masyarakat Melayu Brunei. Namun demikian, terdapat juga permainan gambus di kalangan masyarakat Melayu Kedayan yang juga berasal dari Brunei. Perbezaan yang ketara di antara kedua-dua masyarakat gambus ini dapat diperhatikan dari segi bentuk gambusnya. Bentuk badan gambus masyarakat Melayu Kedayan lebih bulat atau panjang persegi di buntut berbanding gambus masyarakat Melayu Brunei Sabah dan menggunakan kayu yang lebih berat. Lagu-lagu gambus kedua-dua masyarakat ini juga berbeza.

Gambus kebiasaannya dipetik secara solo atau secara berkumpulan. Bentuk dan iramanya menggambarkan fungsi muzik tersebut serta perasaan orang yang memainkannya. Perasaan kegembiraan, kerinduan, kesedihan dan kasih sayang diluahkan melalui irama petikan yang dihasilkan oleh alat muzik gambus. Lagu-lagu yang dimainkan berentak zapin, joget, inang dan masri. Antara lagu yang sering dimainkan ialah lagu *Sayang Jamilah, Adai-Adai, Indung Anak, Illahi, Cencang Rabung, Anding, Anak Ayam, Bangkar Beranyut* dan *Tengah Malam*. Bahkan terdapat lagu-lagu baru seperti *Jiwa Manis* dan *Tiba-tiba di Hutan* dicipta oleh masyarakat Brunei Sabah.

### Ciri Umum Gambus Masyarakat Melayu Brunei Sabah

Penulis mendapati bahawa gambus masyarakat Melayu Brunei Sabah mempunyai bentuk dan hiasan yang tersendiri. Ciri-ciri umum yang dapat dikenalpasti ialah:

1. Badan dan kepala gambus diperbuat daripada sebatang kayu
2. Peti bunyi atau perut gambus diperbuat dengan cara menebuk
3. Muka gambus diperbuat daripada kulit seperti kulit biawak, kambing, rusa, buaya dan ular
4. Mempunyai ekor di bahagian bawah badan dan pelbagai bentuk ekor telah ditemui. Antaranya ialah ekor lurus, ekor mengembang dan ekor bengkok
5. Dimainkan dengan irama joget atau zapin dalam bahasa Melayu Brunei
6. Alat muzik ini digunakan secara meluas dan permainannya dipertandingkan hingga ke peringkat negeri. Ia dimainkan untuk mengisi masa lapang, digunakan untuk tujuan kerohanian semasa upacara pengubatan batin iaitu mengalai atau berasik dan memuja pantai

7. Gambus Melayu Brunei berekor
8. Dibuat sendiri oleh para tukang atau oleh orang kebanyakan sebagai satu aktiviti mengisi masa lapang
9. Bahagian-bahagian gambus dikaitkan dengan tubuh manusia (personafikasi). Terdapat rusuk kiri dan rusuk kanan, telinga, muka, buntut atau ekor gambus, lubang nyawa dan tali nyawa
10. Dimainkan dalam upacara adat seperti perkahwinan, pertunangan, persilatan dan *mandi belawat*. Begitu juga untuk mengiringi *Madayut* (sejenis tarian yang dipersembahkan penari istana ketika upacara majlis DiRaja) dan juga pada majlis-majlis keramaian, majlis perkahwinan, majlis pertunangan, malam berinai, sambutan kelahiran, berkhatan, majlis perayaan menuai dan juga upacara kematian. Berdasarkan pemerhatian penyelidik, permainan gambus dimainkan juga dalam persembahan silat
11. Permainan gambus dikaitkan dengan lagu-lagu tradisional yang ada kalanya mempunyai moral, keagamaan dan serta nasihat mengenai masyarakat tersebut

Seorang responden, iaitu Tuan Malai Muhamad bin Malai Osman, mengatakan bahawa terdapat empat jenis gambus yang dikenali oleh masyarakat Melayu Brunei sekitar tahun 1970an, iaitu:

1. Gambus Seludang - bentuk seperti seludang pinang, muka diperbuat daripada kulit (biawak, kambing, buaya) atau papan nipis
2. Gambus Selindang Labu- bentuk badan separa bulat
3. Gambus Selindang Penyus - bentuk badan leper
4. Gambus Selindang Buntal - bentuk badan benar-benar bulat

Manakala Encik Tajul bin Munchi pula menyatakan gambus tradisi masyarakat Brunei dikenali sebagai Gambus Seludang. Gambus ini terdiri daripada tiga jenis sahaja iaitu :

1. Gambus Seludang Mayang - bentuk gambus menyerupai mayang pinang
2. Gambus Panjang Damit - bahagian perut gambus memanjang
3. Gambus Buntar Panuh - bahagian perut gambus lebih bulat

Responden ketiga, iaitu Awang Besar Pangiran Apong, hanya mengelaskan gambus Brunei kepada dua iaitu jenis seludang (bentuk asal) dan gambus Brunei moden disamping gambus Johor.

Responden keempat, Encik Sulaiman bin Jabidin atau dikenali sebagai Pak Malau dari Kampung Darat Pauh, Nyaris-Nyaris, Bongawan, mengatakan terdapat satu jenis gambus yang beliau namakan gambus peranakan. Beliau berpendapat bahawa gambus buatan beliau dinamakan sebagai gambus peranakan kerana ia memiliki ciri-ciri berikut:

1. Bentuk seakan-akan gambus Johor, iaitu bahagian badan atau perut yang lebih besar, tetapi menggunakan konsep gambus Brunei iaitu diperbuat daripada sebatang kayu
2. Badan gambus berbentuk bundar
3. Bahagian perut gambus yang lebih dalam
4. Bertangkai pendek
5. Kepala gambus menjunam ke bawah dan tidak mendatar

#### **Dokumentasi Pembuatan Gambus oleh Encik Tajul @ Tajul Munchi, Kampung Pimping, Membakut, Sabah**

Proses dokumentasi telah dilaksanakan dari 16 Disember 2008 sehingga 22 Disember 2009. Penulis dan kumpulan penyelidik telah pergi iaitu ke rumah responden, hutan tempat kayu ditebang dan bengkel tempat responden melaksanakan tugasannya. Kaedah dokumentasi ialah mencatat aktiviti yang dilaksanakan dan menanyakan setiap proses yang dilakukan selain dari mendapatkan penerangan daripada beliau sendiri. Rakaman video dan fotograf pegun juga digunakan dalam proses ini.

Setelah dihubungi oleh penulis, Encik Tajul Munchi telah bersedia untuk menunjuk cara-cara membuat gambus berkenaan. Proses bermula sejak jam 10.00 pagi di rumah beliau.

Sehingga kini, beliau hanya menghasilkan satu jenis gambus yang dikenali sebagai gambus seludang. Nama tersebut diambil sempena bentuk seludang mayang pinang dan memberi kesan indah kepada gambus yang dihasilkan. Beliau mengenalpasti dan mengasah alat yang akan digunakan iaitu kapak, parang, beliung, kikir, pahat dan gergaji.

Responden telah membawa penulis ke kawasan hutan kira-kira 1.5 km dari rumah beliau berhampiran dengan pantai Teluk Binsulok. Beliau memilih sebatang pokok medang pawas (*Litsea elliptica*, family: *Lauraceae* – *Litsea*). Prinsip pemilihan ialah memilih mana-mana kayu yang mudah digunakan, tidak terlalu keras dan berat termasuk kayu apit-apit, kayu nangka dan kayu pulai. Kayu ini dipilih kerana ketahanannya iaitu kayu berkenaan tidak mudah patah dan tidak mudah pecah.

Encik Tajul berpendapat, kayu keras tidak sesuai untuk dijadikan gambus kerana kekerasan kayu akan mempengaruhi bunyi. Sekiranya bahagian badan gambus tebal, bunyi gambus akan agak tajam, manakala kayu yang lembut boleh dinipiskan bahagian badannya yang menyebabkan bunyi lebih besar dan dapat dikawal.

Ukuran panjang gambus dua setengah kaki hingga tiga kaki panjang. Ukuran dilakukan dengan menggunakan kaedah ukuran tradisi yang dinamakan *sependangaran*. Menurut Encik Awang Momin Bodin dari Kampung Biau, Bongawan, seorang pemain gambus seludang pernah menyatakan bahawa gambus dibuat mengikut sukatan ukuran tangan sipemain. Justeru itu, gambus tradisi biasanya tidak mempunyai ukuran yang tetap. Namun demikian, gambus yang dihasilkan sejak pertengahan 1990an telah mempunyai berukuran tertentu kerana para pembuat telah mempunyai "pelan" atau acuan gambus tersendiri. Bagi Encik Tajul, beliau tidak lagi mengendahkan ukuran ini lagi kerana beliau perlu memikirkan kaedah praktikal untuk menjual gambus beliau di pasar-pasar tamu.

Bunyi gambus bergantung kepada kedalaman lubang perut gambus dan kulit yang dijadikan muka gambus. Setelah kawasan sekitar dibersihkan, pokok berkenaan diukur dengan menggunakan tangan. Penulis mendapati panjang bahagian yang diperlukan ialah 37 inci. Tiada apa-apa mentera tertentu yang dibacakan semasa menebang pokok ini.

Setelah pokok tumbang, batang pokok dipotong kepada dua bahagian dengan ukuran kira-kira 37 inci setiap satu.

Potongan kayu ini dibawa pulang ke rumah. Bengkel pembuatan gambus Encik Tajul terletak di bawah rumah beliau. Keluasan bengkel atau kawasan bekerja tersebut ialah 12 kaki x 18 kaki.

Proses menarah di kedua-dua belah batang kayu dilakukan dengan menggunakan kapak. Encik Tajul mengukur pada bahagian tengah potongan pokok dan menandakannya bagi tujuan membelah kayu berkenaan. Encik Tajul memahat sedikit pada ukuran yang ditanda dengan menggunakan pahat kecil bermata bulat yang diketuk. Tujuan pahatan itu adalah untuk mengelakkan bibir gambus daripada rosak dan terbentuk dengan baik dan seterusnya memudahkan kerja-kerja membelah kayu berkenaan. Proses ini dinamakan membuat bakal gambus. Pada peringkat ini, Encik Awang Besar, Tuan Malai dan Encik Sulaiman menyediakan atau membuat bakal gambus di tempat pokok ditebang. Berdasarkan pemerhatian penulis, kerja-kerja menebang dan menarah mengambil masa kira-kira lima jam untuk diselesaikan.

Kerja-kerja memahat batang kayu pada ukuran yang ditanda diteruskan dengan pahat kecil. Setelah selesai dipahat pada sekeliling batang kayu, pahat besar digunakan untuk membelah. Baji yang diperbuat daripada kayu digunakan untuk memudahkan kerja membelah. Setelah kayu terbelah dua (ukuran lebarnya ialah 6.5 inci sahaja), permukaan diratakan dengan kapak dan bahagian kulit dipahat. Pada peringkat ini, Encik Tajul mula melorek dan membuat pengukuran bentuk gambus yang diinginkan. Ukuran yang diperlukan ialah:

- i. Panjang kepala 8 inci, lebar 2 inci
- ii. Panjang dada hingga ke perut 23 inci, lebar 6.5 inci
- iii. Panjang ekor 2 inci, lebar 2 inci

Kerja-kerja menarah di bahagian bawah (luar) dilakukan, sambil membentuk dada dan badan gambus. Kapak dan gergaji digunakan dalam melakukan kerja-kerja menarah dan membentuk gambus. Antaranya yang penting ialah membentuk bahagian ekor dan mula menebuk bahagian perut gambus. Bahagian yang membentuk dinding perut gambus dikenali sebagai bibir gambus. Bahagian bibir amat sensitif. Biasanya bahagian ini sering pecah atau tertanggal. Sekiranya ini berlaku, bahagian ini perlu dicantumkan semula dengan menggunakan gam yang kuat. Tarahan bahagian dalam mestilah menggunakan beliung untuk memastikan bahagian tersebut lebih kemas.

Pada hari ketiga, responden mula menarah dan membentuk bahagian bawah gambus (antara perut dengan kepala) dan membentuk lekuk menggunakan kapak dan gergaji. Setelah keseluruhan gambus mulai terbentuk, peringkat berikutnya ialah dengan melicinkan permukaan. Tahap pertama melicin ialah menggunakan ketam kumpal iaitu ketam tangan yang mempunyai dua telinga di kedua-dua sisinya. Tahap melicin yang lebih halus ialah menggunakan kikir. Tugasan ini mengambil masa kira-kira tiga jam. Namun demikian, kerja berkenaan tidak dilakukan secara berterusan. Ada kalanya responden ke kedai, berehat sambil merokok dan menerima tetamu yang datang ke rumahnya.

Pada hari keempat, Encik Tajul mula memberikan perhatian kepada pembuatan ekor. Seperti yang disebutkan sebelum ini, antara ciri gambus Brunei ialah memiliki ekor. Sebahagian pembuat yang lain menyebutnya sebagai *ikong* atau *buntut* gambus. Bahagian ini dilicinkan menggunakan kikir. Dalam masa yang sama, bahagian kepala yang telah dibentuk, diperhaluskan lagi dengan pembuatan lubang parit. Bagi gambus seludang, lubang parit dibuat di bahagian bawah, namun terdapat juga pembuat yang lain seperti Encik Awang Besar membuat parit di bahagian atas. Gambus seludang yang dihasilkan kali ini menggunakan hiasan kura-kura. Setelah bentuk kasar kura-kura mulai kelihatan, proses melicin dengan mengguna kertas pasir (no. 80) dilakukan. Selain kura-kura, bahagian ini selalunya dihiasi dengan bentuk burung. Pisau digunakan untuk memperincikan seni hiasan ini.

Proses yang penting dalam pembuatan gambus Brunei ialah menebuk lubang nyawa. Lubang nyawa ini penting untuk melahirkan bunyi yang diharapkan. Terdapat tiga elemen yang berkaitan dalam pembuatan lubang nyawa atau lubang nafas ini iaitu lubang nyawa utama, lubang nyawa kedua dan tali nyawa. Tanpa lubang nyawa ini, bunyi gambus akan lembab kerana bunyi tidak lepas dari bahagian dalaman perut gambus. Manakala tanpa tali nyawa, dengung gambus tidak akan terjadi. Dalam perkembangan mutakhir, banyak bahagian mulai dimodenkan tetapi lubang nyawa bagi Encik Tajul tetap diperlukan agar bunyi gambus menepati dengan apa yang diharapkan.

Lubang nyawa atau lubang nafas biasanya ditebuk di bahagian perut gambus. Lubang nafas utama ini berukuran kira-kira sebesar jari telunjuk atau wang syiling sepuluh sen. Ini biasanya ditebuk kira-kira tiga hingga lima sentimeter jaraknya daripada pangkal leher gambus.

Lubang nyawa kedua biasanya berada di bahagian perut gambus. Ini dibuat dengan tiga lubang berdekatan dan saiz lubang adalah lebih kecil. Di samping berfungsi untuk memantapkan bunyi *pantingan* gambus, ia juga dibuat sebagai sebahagian daripada seni hiasan muka gambus.

Tali nyawa adalah tali yang direntangkan secara melintang mengikut sisi panjang gambus di dalam bahagian perut gambus dan biasanya diperbuat daripada dawai halus. Pada zaman pemerintahan Inggeris, dawai halus itu diambil daripada lebihan dawai kabel pemasangan telefon. Justeru itu, ia juga dinamakan sebagai *talipon*. Buat masa ini, tali nyawa diperbuat daripada tali brek basikal, yang lebih kuat dan tahan regangan serta boleh memantulkan bunyi dengan baik. Dawai ini penting kerana ia boleh memberi "nyawa" atau menghidupkan alunan muzik yang dipermainkan. Getaran alatan inilah yang menyebabkan bunyi muzik beralun. Pada peringkat ini, tali nyawa belum dipasang lagi.

Kerja seterusnya ialah mengukur kedudukan antara perut dan dada gambus. Tujuan ukuran adalah untuk memasang penutup perut dengan kulit dan penutup dada dengan menggunakan sekeping kayu (*plywood*). Papan penutup dada dilakar dengan bentuk dada gambus dan kemudian dipotong dengan menggunakan gergaji. Kedudukan penutup dada ialah di antara kepala dan muka gambus.

Bahagian penutup perut yang juga dikenali sebagai muka atau *mua* gambus, adalah bahagian yang diperbuat daripada sekeping kulit atau belulang binatang. Ia ditampalkan melalui kaedah memaku pada perimeter badan sehingga ke pangkal leher. Bahagian pangkal leher biasanya ditutup dengan kepingan kayu yang diratakan. Kiri kanan gambus dikenali juga sebagai rusuk kiri dan rusuk kanan.

Muka gambus seludang biasanya diperbuat daripada kulit binatang yang diperolehi di sekitar perkampungan. Antara kulit binatang yang selalu dijadikan muka gambus ialah kulit biawak, kambing, lembu, kerbau atau ular.

Kulit yang terbaik ialah kulit biawak kerana sifat kulit tersebut yang sentiasa tegang. Para pemain gambus percaya gambus yang menggunakan kulit biawak boleh dimainkan waktu siang ataupun malam kerana sifat biawak yang boleh hidup di darat dan di air.

Sebelum papan penutup dilekatkan pada dada gambus, Encik Tajul mengikat dawai pada paku untuk dijadikan tali nyawa. Sehelai dawai halus direntangkan dengan cara memaku di bahagian dalam perut gambus dengan bahagian dalam dada. Dawai berkenaan mestilah halus dan tegang supaya bunyi yang keluar lebih berdegung dan untuk memanjangkan bunyinya. Setelah selesai memasang dawai, penutup dada ditampal dengan menggunakan gam.

Bagi proses berikutnya, Encik Tajul mengukur tempat alas tali atau kekuda pada bahagian kepala. Selepas mengukur, beliau membuat alas tali tersebut dan seterusnya proses menampal dilakukan. Encik Tajul melukis corak bunga pada dada gambus dengan menggunakan pen.

Proses pembuatan berikutnya ialah menanda bahagian yang akan ditebuk untuk dipasang tali, iaitu pada ekor dan telinga gambus. Setelah penghalusan permukaan dilaksanakan, bahagian permukaan disapu *varnish* yang dikeringkan selama lebih kurang satu hari atau mengikut keadaan cuaca. Pada hari berikutnya Encik Tajul tidak membenarkan penyelidik datang ke bengkel beliau kerana tiada apa-apa yang perlu dirakamkan kecuali menunggu *varnish* kering. Encik Tajul juga memaklumkan beliau akan ke majlis perkahwinan jirannya di kampung yang lain.

Pada hari keenam, Encik Tajul menyediakan bahan untuk membuat muka gambus. Beliau memberi penerangan mengenai proses penyediaan kulit. Kulit yang digunakan ialah kulit lembu. Kulit direndam semalaman dalam air paip supaya kulit menjadi bersih, putih dan tidak berbau. Ia juga bertujuan supaya kulit lembut dan boleh meratakan belulang. Ukuran yang diperlukan ialah:

- i. Lebar muka gambus : 6 inci
- ii. Panjang penutup perut : 12 ½ inci
- iii. Panjang kulit : 12 inci
- iv. Lebar kulit : 7 inci



Proses memasang kulit pada perut gambus dilakukan dengan kulit yang masih basah. Kulit dipasang dan ditegangkan dengan menggunakan paku. Paku dipasang buat sementara untuk memudahkan kerja memasang pelilit. Pelilit yang berupa pita merah dilekatkan setelah kulit tegang dan dipaku dengan menggunakan paku tekan. Setelah selesai, paku sementara yang digunakan untuk menegang kulit dibuka semula.

Pada bahagian dada gambus, empat lubang nafas ditebuk pada dada penebuk besi. Ukurannya lebih kecil daripada lubang nyawa yang berada di bawah perut gambus. Proses menebuk bahagian tepi kepala dengan bohor (*bore*) dengan mata saiz empat ohm dilakukan satu persatu sebanyak enam lubang kanan dan kiri hingga tembus. Pembuatan telinga (*peg*) dimulai dengan menggunakan kayu seraya sebanyak enam batang. Kayu ditarah dengan kapak dan diraut dengan pisau. Telinga ini diperhaluskan dengan cara menggosok menggunakan kertas pasir (no. 80).

Selepas membuat telinga, Encik Tajul membuat kekuda dengan menggunakan kayu matang pawas. Kayu ditarah dengan kapak menjadi bentuk W atau M, kemudian ditarah sedikit di bahagian atas secara lurus untuk meletak tali dan dilicinkan dengan kertas pasir.

Lubang ditebuk pada batang telinga untuk memasukkan tali dengan menggunakan penebuk yang diperbuat daripada jejari basikal sehingga tembus. Untuk menentukan lubang tali di dalam parit, pahat dan penukul digunakan untuk memastikan ia sama lurus.

**Memasang Tali Gambus**

Tali yang digunakan ialah tali tangsi (*fishing line*) yang hanya berukuran 60 paun. Tali diukur mengikut panjang gambus iaitu dari ekor hingga ke kepala sebelum dipotong. Tali yang dipotong dibahagi dua dengan melipat dua. Bahagian tali yang dilipat dan tidak dipotong dimasukkan ke dalam lubang di bahagian ekor, diikat/disimpul pada paku (penahan tali) bagi mengelakkan tali terpusing semula. Selepas itu, tali tadi dimasukkan ke dalam lubang di bahagian atas berhampiran kekuda. Kekuda dihiris sedikit untuk meletakkan tali yang kemudiannya dimasukkan pula ke dalam lubang pada batang telinga yang paling atas berhampiran dengan kepala. Tali tersebut disimpul/dipusing supaya melilit pada batang telinga/penyiput. Tali dipasang satu persatu sebanyak enam helai.

Proses ini dilakukan sehingga kesemua tali lengkap dipasang. Setelah tali habis dipasang, kekuda diletakkan di bawah tali. Jarak kekuda daripada bawah badan ialah tiga inci.

**Pemetik /Pemanting**

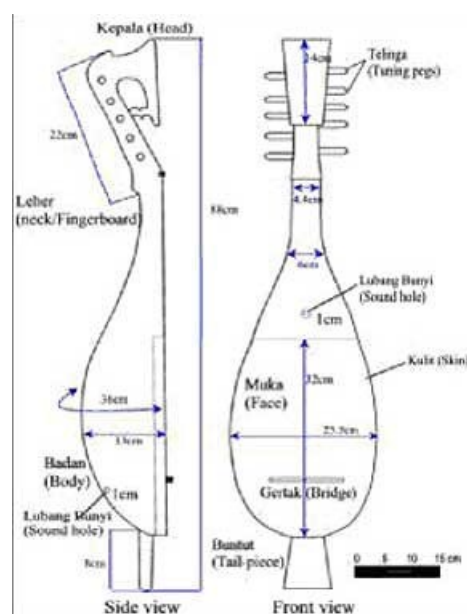
Pemanting bererti orang yang memetik gambus atau alat untuk memetik gambus berkenaan. Encik Tajul membuat pemanting gambus daripada tanduk kerbau.

**Penalaan (Tuning)**

Untuk menghasilkan bunyi yang baik, kulit perlu betul-betul kering kerana jika kulit basah bunyinya tidak baik atau langsung tidak ada bunyi. Oleh itu, kulit akan dibiarkan kering sekurang-kurangnya sehari. Kajian ini tidak dapat memberikan apa-apa piawai tertentu dalam mengukur kebaikan atau keelokan bunyi sesebuah gambus. Tiada alat tertentu yang digunakan untuk memastikan bunyi gambus sesuai dengan lagu yang dimainkan. Kemahiran pemain dan pembuat amat diperlukan dalam menjustifikasikan bunyi yang sesuai. Responden menjelaskan tali tangsi yang sesuai dan paling baik digunakan adalah yang berukuran 60 paunkerana bila kita menggunakan tali yang kecil/halus, bunyinya lebih halus. Jika menggunakan tali yang kasar bunyinya juga akan kasar. Menurut Encik Tajul, menggunakan pemanting daripada tanduk kerbau akan menghasilkan bunyi yang lebih baik.

Telinga gambus diwarnakan dengan dakwat cina berwarna hitam yang dicelup dengan pen basah.

Proses menghasilkan sebuah gambus seludang secara tradisi selesai dalam masa lapan hari.



## Penutup

Gambus adalah alat musik tradisional yang masih mendapat tempat di Malaysia. Proses pembuatannya amat teliti dan memerlukan kepakaran terlatih. Sehubungan itu, pendokumentasian proses pembuatan ini penting untuk memastikan kemahiran ini tidak hilang.

## Rujukan

Ahmad Hakimi Khairuddin. (2008). *Gambus Melayu dalam Persembahan Hamdolok dan Zapin di Batu Pahat, Johor*. Kertaskerja dibentangkan dalam Bicara Gambus 2008, Jabatan Muzium Malaysia, Kuala Lumpur.

Ahmad Hakimi Khairuddin, et al. (2008). *The Gambus in Sabah Brunei Community: Documenting Changes in Manufacturing Technology*. Kertaskerja dibentangkan dalam Borneo Research Council, Universiti Malaysia Sabah, Kota Kinabalu.

Zonis, E. (1973). *Classical Persian music: An introduction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Kamaruddin Zakaria, et al. (2008). *Penyelidikan Gambus Masyarakat Brunei Sabah*. Kertaskerja dibentangkan dalam Bicara Gambus 2008, Jabatan Muzium Malaysia, Kuala Lumpur.

*Oud*. *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. (2007). Diperolehi pada September 17, 2007, dari <http://en.wikipedia.org/wiki/Oud>].

